

Din jurnalul piesei *„Noaptea”*

Dacă, în urmă cu doi-trei ani, cineva mi-ar fi spus că voi scrie o piesă inspirată din mult zbuciumata istorie a Moldovei, probabil că-aș fi zîmbit... Trăind în Iași, oraș între zidurile căruia „sălășluiesc comori de artă și istorie națională pe care nici o altă urbe a României de azi nu le posedă cu atita îmbelșugare” (Iorga), aflînd mai întîi din întîmplare unele relatări și documente, căutînd apoi să întregesc „spațiile albe” și să înțeleg din înăuntru uimitoarea viață a acestui unic „dulce țîrg”, mi s-au revelat întîmplări și destine exemplare, pe care alunecarea înecată a deceniilor și secolelor le-a îngropat în uitare adîncă și nedreaptă. Apoi, piesa Noaptea s-a scris parcă de la sine...

Indiferent care va fi destinul acestei piese, mi se par demne de interes însemnările adunate într-un ne-premeditat „Jurnal”, din care, prin amabilitatea revistei „Teatrul”, reproduc unele pagini.

De o copleșitoare simplitate, sinceritate, expresivitate, însemnările pe marginea vechilor manuscrise și tipărituri. Această „istorie scrisă de cei mici”, total lipsită de afectare, așternută pe hîrtie sub apăsarea unei clipe de cumpănă, izvorită din bucuria unui moment unic, ori transmițînd, cu adînc respect, cele știute din moși-strămoși, înseamnă pentru scriitor mult mai mult decît obișnuita „fișă de lucru”. Fiecare veche însemnare e-un strigăt venit de departe, iar ecoul, tot lovindu-l de bolți, l-a istovit, l-a stins, lăsîndu-i, în filigranul literelor desenate cu pana, un „zaț” de tristețe și înțelepciune, care, la fiecare nouă lectură, se preschimbă în adevărată apă vie.

Cartea, bun neprețuit (pentru încăpățînarea cuvioasă a lui Rojniță) :

*„Iar cine au rumptu filele,
rumpă-i-se dzilele.*

Dar nu cei ce-au rumptu din greșală, cene ci-au rumptu într-adinsu, de-au fost cu min-te (...) Și-am scris eu, la vechi 7261 (1752), dechemvrie 15 zile, Lupul R”.

I-aș săruta cu adînc respect dreapta vel-pitarului Toader Iora, care, la mijlocul veacului al XVIII-lea, nota, simplu, pe-o margine de filă :

„Pentru acest pămînt al Țării Moldovei eu așa am aflat că au lăcuit pe aceste locuri da-ții, și au trăit 500 de ani, pînă i-au bătut și i-au răsipit Traian, împăratul Rimului la anul 103 după Hs. Iar alții zic că la anul 120 după Hs. s-au sculat Traian, împăratul Rimului și biruind pre Dechebal, craiul da-ților, au adus rimleni și, după ce i-au așezat pe aceste locuri, au purces biruitori...”

Așezat în calea tuturor incursiunilor, mereu sub amenințarea pustiirilor, a pirjolirilor,

Iași, gravură de epocă.

Iașul secolelor XVI—XVIII a fost nevoie — pentru a dăinui — să-și propună un mod cu totul particular de înțelegere, atât a noțiunii de *oraș*, cât și, mai ales, a destinului construcției civile. Mă tem că, ceea ce astăzi considerăm a fi oraș, cu trei veacuri în urmă era cu premeditare așezat sub zodia provizoratului, fapt care a condus, în repetate rânduri, la edificarea unui *meta*-oraș, un fel de Pays de Merveilles din paiaântă, o alveolă-decor menită să găzduiască viața târgului până la năvălirea primului pile ori podghiaz. Mult prea numeroase, incursiunile de jaf și distrugere au început a fi înregistrate în documente cu o anume detașare, ele ajungând să devină un reazim oarecare al cronologiei, alături de evenimente mărunte și diverse, cum ar fi sfințirea unui clopot ori pedepsirea cutărui boier. Ar fi riscant, desigur, să identificăm aici o anume filozofie a ieșeanului, mereu aflat „sub vremi”, dar probabil că, alături de metafora „îngropării viei” (până la ostentarea crivățului), nevoia (și șiretenia) i-au arătat că-i mai înțelept să ofere furiei dezlanțuite a tătarului spectacolul de apocalips al unui oraș-decor arzind cu flăcările cît plopii, în acest mod și în același timp ferind, păstrind, ocrotind, adevăratul simbol al vieții orășenești, cu atât mai ascuns cu cît focul de artificii al paiaentei trosnea mai înfricoșător. Este motivul pentru care ulița cutare arăta într-un fel primăvara și se bucura de o cu totul altă „tratare scenografică” în pragul toamnei — astfel încît călătorul întors de la Țarigrad ori Cămenița descoperea, surprins, mereu alt oraș. Și, desigur, acești

motivul pentru care ne-au rămas atît de puține construcții civile din veacurile XVI—XVIII, în vreme ce alte orașe, mai adăpostite de istorie, au avut cînd și cum să-și valorifice dreptul la piatră. Și cînd Iașul-butaforie ardea (numărul total al incendiilor pare a-l depăși pe acela al caselor târgului!), locuitorii apelau la ocrotirea pietrei de la *Râpidea*, în incinta mănăstirilor-cetate, imposibil de cucerit într-un asediu-fulger, și în nesfîrșitele beciuri, hrube și galerii, întretesute după un plan capabil să pună în umbră păienjenishul subteran din „Misterele Parisului”. Astfel încît *temeinicia* constructorului ieșean, dialogul său cu eternitatea, pot fi evidențiate fie în etajul superior (mănăstirile întărite fiind așezate, de regulă, pe forme de relief dominante), fie în etajul inferior, cunoscut astăzi numai din rapoartele Institutului de cercetare și proiectare în construcții, care depling „structura specială” a terenurilor de fundații, străbătute de „interminabile hrube și galerii”.

★

De reținut: actele de vânzare-cumpărare și de danie menționează mereu *casă cu beci*, *loc de casă avînd beci*, ori, simplu, *beci mare*, amenajările subterane valorînd, se pare, chiar mai mult decît construcția propriu-zisă. Iar la mijloc, un oraș din vălătuți, care se golea imediat ce se anunța un raid (mărfurile din dughene fiind depozitate, toate, în incinta bisericilor întărite), un oraș care ardea frumos, pasărea Phoenix a celor

șapte coline renăscând imediat, din propria cenușă.

★

Vechile însemnări, despre incendiile ce mistuiau tirgul :

„1776, noem(vrie) 14, luni, au arsu Tirgul de Susu și Sfintul Thiodor (însemnarea preotului Necolai din Iași). Să se știe de cînd au ars curte Gospod în zilele prea înălțatului Ioan Alexandru Vodă Mavrocordat, fiind în scaon domn tari și mari. Și era foarte an sărac. (...)”

„Dricul tirgului”, adică inima orașului, în veacurile ce s-au dus, era cuprins cam între curtea domnească (pe locul actualului Palat al culturii) și Beilic, principala stradă ieșeană („Ulița Rusească”) păstrîndu-ni-se aproape neatinșă din punctul de vedere al traectului (urinat acum de strada 6 Martie) și — credeam pînă nu de mult — în întregime văduvită de vechile-i construcții. O preumblare prin fostul „Dric al tirgului” echivalează cu o pogorîre în istorie. Aici, în dreptul Bisericii Sf. Lazăr, se întîlneau cele două mari drumuri venind dinspre sud — drumul Tarigradului și drumul Tartariei ; tot aici erau amplasate galeriile și hrubele Vămii domnești, de unde se „slobozeau” lunar cîte zece lei aur destinați de domnie *Breslei calicilor*, organizație ciudată, condusă de un staroste, avînd statute, principii botărite într-un fel de „tablă a celor 12 porunci”, cantoră de ajutor reciproc, privilegiu de la Ștefan cel Mare,

un cartier delimitat, intangibil, și o organizare unică în lume !

★

Pe calupurile de lemn așezate peste glodurile *Uliței Rusești* ori *Uliței Sf. Vineri* (azi, str. Anastasie Panu), ori *Uliței Mari* (azi, Ștefan cel Mare) se vor fi scurs strălucitoare echipaje și cete de pustiitori și care cu postavuri și calești aurite și cotigare cărînd ciurmați ; aici au sunat pîntenii pe caldarim și au izvodit pavélele sunete infundate de xilofon sub copitele răs-potcovite ale cailor domnești. Aici, în iazul de sub Palat, s-azvîrleau în apă tinerii boieri înfierbîntați de Cotnar, aici, în hrubele de sub biserica lui Ștefan Tomșa, răsunaug lugubru lanțurile celor întemnițați, aici pietrarii cioplit-au inscripțiile de pe cișmele, săhăidăcarii și blănarii și cio-prăgarii și zlătarii și tălpăarii își laudau mărfurile... Acesta-i perimetrul magic în care clo-cotea viața Iașilor, oraș despre care Iorga spunea că „...a fost creat nu din capriciul unui domn sau dintr-un hazard al istoriei moldovenești... Orașul acesta este o creație organică a vechii Moldove, care ea însăși este o creație organică a poporului românesc”.

★

Ciuma, în vechile însemnări :

„Să să știu că au murit de ciumă foarte rău în domnia lui Costandin Vodă, în domnia a patrălea, și au murit foarte rău, la

Iași, vechea uliță Sfinta Vineri.

Iași, Spiridonia.

care lucru îi minca cinii pe creștini. Aceasta este ciurma, care se cheamă morte groaznică. 7264 (1756)... Și nu numai ciurma era, ci și foamete foarte grea era, că mulți creștini au și murit de foamete, că unii am mâncat tărîțe, iar mai mulți și coaja de copaci o amestecau cu tărîțele (în loc) de piine și cu aceea își lungiau viața (...) Am însemnat ca să pomenescă cei din urma noastră. Și s-au scris de păcătoasa mină a lui Manole, erodiiacului zugrav, pentru că mina va putrezi, iar cine va citi, mă va pomeni. 1795, iunie 12. (...)

Iar la leat 7213 (1705), mai 5 dni, s-au întunecat soarele și după aceasta nu s-a minat multă vreme și au dat mare ciură cit au ținut toată vara și toată iarna și au pierit mult norod de oameni..." (Insemnare a lui Șerban, staroste de neguțători).

Incursiunile tătarilor (pentru biografiile lui Toader, Ursu, Dumitrașcu) :

„Leat 7267 (1758), septembrie, au prădat tătarii Țara Moldovii, parte din gios 6 ținuturi și mare robie au fost, că au lovit fără de veste și au arsu Focșanii și au agiunsu pînă la Rimnic, în Țara Muntenescă (...) Să știe cînd au prădat tătarii șapte ținuturi în Țara Moldovii și au făcut pagubă de 200 de mii de pungi de lei, de bani, fără de robie ce-au robii, septembrie 14, leat 7267 (1758).“

„Semnele“ iernii, tileuite de-un diacon, la sfîrșitul celui de-al XVIII-lea veac :

„Să se știe de cînd au ernet vrăghiile prin toate streșinile, la leat 1799“ (Insemnare din Isacova).

Este de-a dreptul fantastic, de-a dreptul incredibil, dar am avut uluitorul și unicul prilej de a vedea chipul și, într-un fel, de a înțelege viața unui moldovean dintre cei care, după moartea voievodului de la Putna, au pus brațul-una-cu-spada de strajă semetiei pămîntului românesc. N-aș fi crezut vreodată că munții dintre Bistrița și riul Moldovei mai ascund, în veacul lui Gagarin și Armstrong, file necitite din istoria cea de demult, scrijelate în piatră și bănuite, cîndva, de dumnealui, Neculce : „...dar ar fi, poate, tănuite și pînă acum la iveală n-au ieșit...“ S-a întîmplat să fie de față la deschiderea unui mormînt neștiut, aflat în lutul podelei Voronețului. Doamne, oare n-am visat ? Cînd rîngile au săltat piatra, bolțile au răsunat ca un pocnet de flintă : aerul primenea înțuia oară, după trei veacuri și mai bine, gropnița ce tănuia trupul chinuit al marelui logofăt Gligorcea. Și nu știu prin ce minune — poate șolul calcaros și sărătuș, poate doar joaca sorții, poate lipsa aerului, poate vreo îmbălsămare neștiută — au făcut să-l avem înaintea ochilor pe Gligorcea întreg și adormit. Avea potcoava calului legată cu un șnur deasupra pieptului. Fiindcă venea de departe logofătul, venea din vreme și de peste vreme... Cîrlionți de păr roșu, aspru, îi ieșeau de sub căciula scurtă și călduroasă. Călduroasă și ocrotitoare, fiindcă Gligorcea venea din timpuri și de gheață și fierbinți — vremuri în care zarea încremenea sub răsufllarea vrăjmașă, spre a o incendia apoi flacăra miniei și mindriei răzeșești. Alături, cu mînerul înțelestat în dreapta logofătului, spada. O mistuise vremea, lăsînd din ea doar un simbol : inima oțelită, veșnic fără moarte. Va fi fost enormă această spadă, în

toată tmeinica ei arecure suferată, greu de minuit și cu brațele amîndouă, dar nu pentru cei care, fiind nevoiți să trăiască viforos și să moară așijderea, o susțineau cu palmele și cu sufletul... Acum trei veacuri și jumătate, pe Gligorcea l-au așezat nu în sicriu, ci pe două scînduri groase de stejar, ca să vadă soarele și munții și unda Moldovei și chipurile zugrăvite pe tîmpla Voronețului, pînă în clipa în care piatra de mormînt îl va zăvoi definitiv în lumea strămoșilor. Și au așternut moldovenii cu ochi înlăcrimați un covoraș spuzit cu flori peste blăniile de stejar, un covoraș ce și-a păstrat pînă astăzi prospețimea și culorile, așa cum poienile munților noștri de secole rămîn aceleași, împeștritate cu zîmbet lîmpede de margarete și cu înfrîntare de podbal mereu înrourat. Se rupseseră un colț din pernuța de catifea roșie de sub căpătiul logofătului și-au fost țîșnit, cine știe cum și cînd, cîteva fire de hamei — semu că moldovenii de demult au știut să împartă fala și măreția cu simplitatea și sărăcia, împăcînd catifeaua cu hameiul... Un șir de năsturei, cusuți ca un șuvoi de zale de mîna cine știe cărei jupînițe grijuții, ocroteau zădarnic un piept falnic și neatins — fiindcă Gligorcea și-a dat sufletul din pricina unei lovituri lașe, venită de jos, de parcă dușmanul a minuit spada stînd îngenuncheat; nu pieptul, ci genunchiul logofătului era sfîrtecat, moartea urcîndu-se apoi încet, în sus, pînă ce i-a doborît capul mîndru pe pernuța de hamei...

★

Și acolo, sub bolțile Voronețului, unde ni s-a arătat marele logofăt, cu inelul funerar

în deget și rana strînsă în feșe de in, tot acolo s-a întîmplat și mistuirea lui Gligorcea. Aerul proaspăt a fărîmîțat țesuturile ca pergamentul, preschîmbînd totul în cenușă și lăsînd doar hainele și spada și potcoava și covorașul și pernuța cu hamei să amintească de saltul peste veacuri pe care l-a cutezat un moldovean rînit de moarte cu 370 de ani în urmă. Și dacă, în lumina puțină și difuză, n-aș fi declanșat de cîteva ori aparatul de fotografiat, poate aș crede și acum că am visat, că dumnealui, marele logofăt Gligorcea, nu s-a arătat niciodată aievea ochilor noștri uimiți... Și toți cei care asistaseră la ivirea și mistuirea marelui logofăt au rămas multă vreme încremeniți, cu căciulile în mîini, și, da, cu lacrimi în ochi.

Un „izvod de straie“, pe marginea unei cărți (pentru înveșmîntarea calicilor, în sala Sfîntului Domnesc) :

„Un antiriu de șalalăgă, una giube micaton blănită, una giube postav, o căciulă, un briu de șale, o păreche de ciubote roșii, o batistă bună, o scofie“ (Vezi, pentru toate, „Însemnări de demult“ de Ilie Corfus).

★

Gh. Ghibănescu, despre ciudata Breaslă a calicilor din Iași (în Buletinul Muzeului municipal de Iași, „Ion Neculce“, 1924) :

„După actele calicilor, și cel mai vechi e din 1667, Noiembrie 8, începutul ființării Breslei lor cade sub domnia lui Petru Vodă Rareș și a doamnei sale, Ilcana, cari, duși de milă (...) au dăruit Breslei mișeilor (de la lat. miser, sărac — n.n.) un loc în «capul

Iași, stampă din 1850.

Iași, Turnul Golia

„tîrgului din sus despre zid”. Așa atesta atunci starostele Breslei, Istratie, care știa prin spus-ele bătrînilor Breslei, deși trecură la mijloc 130 de ani de la dania lui Rareș Vodă. După «catastihul» calicilor, refăcut și primenit în 1722, febr. 24, prin îngrijirea Mitropolitului Moldovei, Gheorghie, se introduse o schimbare în datarea vechimei acestei bresle: «s-au înouit acest catastih de breasla mișeilor de tîrgu de Iași, care de demult este așăzată această breaslă, încă de la Ștefan Voievod cel Bun» (...) Despre calici și starostii lor de la începutul breslei lor și pînă la prima

hotarnică a locului lor în 1667 avem știri în Catastih, căci Istratie, starostele din 1667 este dat al treisprezecelea la șir, între vechii staroști, care urmează astfel: Dumitru staroste, Crăciun staroste, Stan Mierăuț staroste, Radul staroste, Gligorie staroste, Vasile staroste, Radul staroste, Luca staroste, Toader staroste, Ștefan staroste, Gavril staroste, Toader staroste, Statie staroste”.

Vodă Alexandru Constantin Mavrocordat sporește veniturile calicilor, dîndu-le cîte 10 lei pe lună din vama cea mare domnească. La fiecare schimbare de domnie, starostele venea să reinnoiască privilegiul de danie — motiv pentru care breasla dispunea de „acte întărite” de la toți domnii Moldovei. Din breaslă făceau parte (vezi și T. Pamfile, V. C. Nicolau, „Insemnări, însemnări”, d. Furtună, „Insemnări”, O. Lugoșianu, „Insemnări din bătrîni”) mulți dintre cei mutilați în războaie, „stricați unui la mină, alții la picioare, unii și tipsiți de viderea ochilor...”

Cantemir, în „Descrierea Moldovei”, despre „Judecata Domnului și a boierilor” (pentru scena cu județul calicilor) :

„Așa de severă este însă acea judecată și așa de lipsită de părtinire, încît chiar marele logofăt, dacă vreun țaran se plînge contra lui, îndată ce aude că se face chemarea numelui lui, trebuie să se scoale de la locul lui și pîuă ce procesul a fost dezbătut, să stea la stînga țaranului”.

Altă însemnare (pe un „Octoih” de la 1744) :

„...că domnia străină se duce, Moldova rămîne”.